

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ОРЛОВСЬКА НАТАЛЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 343+340.63

ОСУДНІСТЬ ТА ЇЇ ВИДИ
(порівняльний аналіз законодавства України
та інших держав)

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса - 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Мірошніченко Наталія Анатоліївна,
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри кримінального права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Гришук Віктор Климович**,
Львівський національний університет ім.І.Франка,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології

кандидат юридичних наук, доцент **Андрушко Петро Петрович**,
Київський національний університет ім.Тараса Шевченка,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології

Провідна установа:

Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, відділ
проблем кримінального права, кримінології та судоустрою (м.Київ)

Захист відбудеться “10” вересня 2001 р. о 10 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул.Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національ-
ної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 16 листопада 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чанишева Г. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Закон розглядає злочинця як вільно діючу людину, яка має нести відповідальність за своє діяння; підтвердженням цьому служить презумпція осудності, що означає, що правоохоронні органи вважають особу, яка вчинила злочин, осудною, доки не буде доказане інше.

Принцип суб'єктивного ставлення у вину є одним з основоположних принципів вітчизняного кримінального права, його невід'ємною ознакою є визнання значущості психічного стану суб'єкта злочину або особи, що не є суб'єктом злочину, але вчинила суспільно небезпечне діяння (у випадку визнання такої особи неосудною).

У зв'язку з цим, осудність має велике теоретичне та прикладне значення. Осудність та її види, аналіз яких є предметом даної роботи¹, стали наслідком теоретичних досліджень та практичних спостережень не тільки правників, але й медиків, увібрали у себе досягнення як юриспруденції, так і психіатрії.

Видатний внесок у розробку вчення про осудність внесли Ю.М.Антонян, С.В.Бородин, Я.М.Брайнін, А.А.Герцензон, В.Х.Кандинський, Ф.В.Кондрат'єв, В.М.Кудрявцев, Н.С.Лейкіна, Д.Р.Лунц, Р.І.Міхеев, Г.В.Морозов, В.С.Орлов, М.М.Паше-Озерський, Є.Б.Пашуканіс, В.Б.Первомайський, О.А.Піонтковський, В.П.Сербський, І.Ф.Случевський, М.С.Таганцев, С.І.Тихенко, А.Н.Трайнін, В.С.Трахтеров, Б.В.Шостакович та ін.

Окремі питання, пов'язані з осудністю, розробляли З.А.Астеміров, Л.М.Балабанова, Ю.С.Богомятков, М.С.Грінберг, І.І.Карпець, В.Є.Квашис, А.І.Коробєєв, Б.А.Курінов, Д.Й.Майєр, Н.А.Мірошниченко, А.А.Музика, Т.П.Печерникова, Б.А.Протченко, Ю.Савенко, І.К.Шахрім'янц та ін. Але порівняльно-правове дослідження зарубіжного й вітчизняного законодавства з сучасних, співзвучних часові позицій не проводилося. Сучасні погляди на ступінь психофізіологічного впливу різних одурманюючих речовин, науково-технічний прогрес потребують певних змін у розумінні, нормативному регулюванні окремих питань, пов'язаних з осудністю.

Мова йде, зокрема, про доцільність закріплення у законі поняття осудності та її критеріїв; про проблеми так званої вікової осудності, яка дозволяє диференціювати кримінальну відповідальність осіб певних вікових категорій, що мають суттєві психічні особливості, а також про деякі питання кримінальної відповідальності суб'єктів, які належать до окремих професійних груп або займаються окремими видами діяльності. Крім цього, розглядається можливість диференції-

¹ В даній роботі, крім іншого, розглядаються положення науки кримінального права, кримінального законодавства і правозастосовча практика окремих держав, що належать до англо-саксонської та континентальної правових сімей, оскільки держави - представники саме цих правових сімей є тими, хто визначає основні підходи до захисту прав і свобод людини, впливають на процеси демократизації у світовому співтоваристві.

ації правових наслідків вчинення суспільно небезпечних діянь особами у такому психічному стані, коли вони не можуть усвідомлювати свої діяння або керувати ними, який виник у результаті добровільного споживання одурманюючих речовин з метою уникнути відповідальності за вчинення протиправних діянь.

Що стосується поняття обмеженої осудності, у теперішній час серед спеціалістів немає єдиної точки зору щодо її природи й суті, правових наслідків визнання особи обмежено осудною. Як і досі, обмежена осудність розглядається деякими вченими лише як засіб пом'якшити покарання суб'єкту без урахування характеру та ступеня суспільної небезпеки злочину і особи винного (наприклад, Р.І.Михєєв, А.А.Музика). Більш того, немає одноманітної термінології, що свідчить про значні проблеми у розумінні необхідності кримінально-правової оцінки певних особливостей суб'єкта злочину.

Психічний стан впливає на цілий комплекс кримінально-правових проявів суб'єкта: сам факт злочину, його характер, обставини тощо. З цим станом щільно пов'язане питання про правові наслідки вчинення особою діяння, що забороняється кримінальним законом.

У сучасних умовах, коли всі сфери життя суспільства охоплені кризою, коли фінансування невідкладних гуманітарних програм майже відсутнє, все більшу увагу привертає питання про психічне здоров'я нації в цілому. Це пов'язане не тільки із загальносвітовими проблемами соціального відокремлення, відчуження від природних факторів забезпечення життєдіяльності людини, які призводять до повсюдного та стабільного зростання кількості психічних розладів різної етіології, але й з падінням рівня життя, що, перш за все, відбивається на сферах освіти та виховання підростаючого покоління, медичного обслуговування населення; алкоголізацією та наркоманізацією молодіжного середовища, наслідками найзначнішої техногенної катастрофи – аварії на ЧАЕС. Серйозні проблеми створює невідповідність психофізіологічних якостей працівників високотехнологічних виробництв та тих підприємств, функціонування яких пов'язане із застосуванням техніки та автоматики. Ця невідповідність – один з чинників, що сприяють підвищенню рівня травматизму та вірогідності настання суспільно небезпечних наслідків (забруднення навколишнього середовища, зупинка роботи виробництва, тощо). Як наслідок, зростає практичне значення модернізації й приведення у відповідність з положеннями міжнародно-правових документів сфери кримінальної юстиції в цілому та проблем, що пов'язані з осудністю зокрема.

Україна, яка прямує у міжнародну спільноту як держава, що покладає в основу своєї діяльності забезпечення прав та свобод людини, не може допускати прогалин у праві, які стосуються особливостей притягування до відповідальності осіб, що вчинили правопорушення, передбачені кримінальним законом, у різних психічних станах. Це, насамперед, стосується комплексу проблем, пов'язаних з осудністю.

Сучасне розуміння осудності, як такої, принципово не відрізняється від традиційно складених поглядів на цю проблему. В цей же час, спірною видається пропозиція щодо введення у законодавство її формули з відокремленням крім медичного та юридичного критеріїв (подібно до неосудності) ще й емоційного критерію.

Автор розглядає можливість закріплення у законодавстві існуючої в теорії презумпції осудності, що спрямовано на ліквідацію законодавчої прогалини і подальшу диференціацію відповідальності осіб, що вчиняють суспільно небезпечні діяння, які передбачені кримінальним законом у якості злочинів.

Проблема обмеженої осудності є однією з найбільш суперечливих у сукупності питань, пов'язаних з поняттям осудності. Обмежена осудність не повинна розглядатися як проміжне поняття між осудністю та неосудністю, як спроможність знизити покарання злочинцем, чи як засіб полегшити завдання експертів при проведенні судово-психіатричної експертизи. Обмежена осудність – юридична оцінка стану суб'єкта злочину, який характеризується наявністю специфічних особливостей, що не перешкоджає притягуванню цього суб'єкта до кримінальної відповідальності. Існуюче питання, зокрема, щодо виділення з медичного критерію ознаки "інший хворобливий стан" й увібрання ним психічних аномалій, як ознаки медичного критерію обмеженої осудності, свідчить про необхідність детальної розробки обмеженої осудності. Від цього залежить трактування медичного критерію неосудності.

До блоку проблем, поєднаних з обмеженою осудністю, належить й проблема співвідношення хронічного алкоголізму, хронічної наркоманії та обмеженої осудності. При її вирішенні не слід ототожнювати природу та суть цих понять. Оскільки хронічний алкоголізм та хронічна наркоманія виступають як передумови виникнення патологічних станів психіки, цілком необґрунтовано відносити їх до психічних аномалій.

Актуальною видається проблема вікової осудності, особливо, що стосується неповнолітніх, чий психофізіологічний розвиток не відповідає їх формальній віковій групі. При цьому диференціюються поняття вікової та обмеженої осудності, бо перше зв'язане не з патологічними процесами, а з особливостями розвитку суб'єкта, крім того, вікова осудність не пов'язана з обов'язковим обмеженням психічних здатностей особи. В літературі наведені різні погляди на проблему вікової осудності неповнолітніх (З.А.Астеміров, С.В.Бородін, С.Г.Келіна, В.М.Кудрявцев, Н.С.Лейкіна, Р.І.Міхеев, Н.А.Носкова та ін.). Автор підкреслює недоцільність розглядання такої невідповідності поза зв'язком з характером та ступенем суспільної небезпеки особи винного та вчиненого ним діяння, як підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Вказану особливість розвитку неповнолітнього слід розглядати як обставину, що пом'якшує відповідальність. Основний акцент при вирішенні питання про відповідальність осіб похилого та старечого віку, на наш погляд, доцільно поставити

не на специфіці притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності, оскільки вони підлягають неї на загальних підставах, а на особливостях, що характеризують правові наслідки вчинення ними суспільно небезпечних діянь.

Таке явище, як нездатність працівників певних професій у ситуаціях, пов'язаних із стресовими факторами, внаслідок психофізіологічних особливостей розвитку, професійної невідповідності або недосягнення віку, який дозволяв би робітникам правильно, у стислі строки, оцінювати ситуацію та приймати відповідні рішення є серйозним чинником впливу на вірогідність настання суспільно небезпечних наслідків та їхню тяжкість. Але аналіз концепції "спеціальної" осудності доводить, що питання кримінальної відповідальності у таких випадках можуть бути вирішені у рамках суб'єктивного критерію неосторожності. Доцільно встановити норми, які б чіткіше регламентували вік настання кримінальної відповідальності за вчинення деяких злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки на виробництві (у тому числі й на транспорті), та кримінальну відповідальність посадових осіб, що винні у некваліфікованому підборі та розставлянні кадрів на небезпечних виробництвах.

Крім того, на наш погляд, є потреба вдосконалити чинне законодавство та судову практику стосовно питань, що розглядаються. Вважаємо, що певних змін потребують норми про неосудність, про відбування покарання у вигляді позбавлення волі, доцільно ввести у кримінальний закон норми, що регулюють інститути обмеженої та вікової осудності. Крім того, доцільно доповнити постанови Пленуму Верховного Суду України, що стосуються питань кримінальної відповідальності за порушення трудових прав громадян.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям досліджень знаходиться у безпосередньому зв'язку з науковими планами кафедри кримінального права Одеської національної юридичної академії, з темою кафедри на 1995-2000 рр. "Осознані проблеми боротьби зі злочинністю".

Мета і задачі дослідження. Дисертаційне дослідження спрямоване на визначення критеріїв осудності і на цій основі поняття осудності та її видів, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення норм кримінального закону з метою найбільш повного закріплення в них інститутів осудності та неосудності, видів осудності.

З урахуванням цього, автором була поставлені такі задачі:

1. Зробити аналіз розвитку і сучасного стану регламентації інститутів осудності та неосудності.
2. Запропонувати теоретичну концепцію обмеженої осудності.
3. Провести аналіз понять вікової та спеціальної осудності.
4. Проаналізувати кримінальне законодавство інших держав стосовно осудності, неосудності, видів осудності.
5. Запропонувати варіанти норм кримінального законодавства, які б за-

кріпили такі кримінально-правові інститути осудності, обмеженої осудності, вікової осудності.

6. Запропонувати доповнення окремих постанов Пленуму Верховного Суду України з метою вдосконалення правозастосовчої практики.

Об'єктом дослідження виступають проблеми кримінальної відповідальності певних суб'єктів злочину.

Предметом дослідження є чинне законодавство України та зарубіжних держав, практика його застосування, тенденції та закономірності розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, зокрема, проекти Кримінального кодексу України, інші пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України, статистичні дані, система наукових поглядів та розробок стосовно проблем, що розглядаються.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стали сучасні методи пізнання, що ґрунтуються на філософії загальнолюдських цінностей. Спеціальними методами дослідження, використаними в дисертації, є методи системного аналізу, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний, логічний і статистичний.

Науково-теоретичним підґрунтям для виконання дисертації стали праці з загальної теорії держави та права, історії держави та права України і зарубіжних держав, кримінального, кримінально-виконавчого права. Конкретні проблеми розглядалися автором з урахуванням положень, викладених у роботах вітчизняних та зарубіжних правників, присвячених як загальним проблемам кримінального права, так і питанням осудності, неосудності, обмеженої, вікової та "спеціальної" осудності.

Нормативну базу роботи склали Конституція України, чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України. В роботі наведені положення нормативних актів інших держав. В роботі використані проекти Кримінального кодексу України 1994-2000 р.р.

Емпіричну базу складає судова практика, а також статистичні дані за 10 років щодо розповсюдження психічних аномалій серед певних суб'єктів злочину (на матеріалах Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим). Автором також представлені результати соціологічного дослідження, проведеного серед суддів південного регіону України.

Наукова новизна одержаних результатів визначається, перш за все, самою темою, яка ще не була предметом спеціального монографічного дослідження, порівняльним аналізом норм чинного кримінального законодавства України та зарубіжних держав континентальної та англо-саксонської правових сімей; практичною реалізацією норм чинного кримінального законодавства України у світлі положень Конституції України, ратифікованих Верховною Радою міжнародно-правових документів у галузі прав людини, що дозволило запропонувати

ти низку нових теоретико-практичних конструкцій, спрямованих на подальшу диференціацію кримінальної відповідальності певних суб'єктів злочину.

Вперше в українській кримінально-правовій науці на концептуальному рівні представлені інститути обмеженої та вікової осудності із запропонованням нормативних варіантів їх закріплення.

Дисертантом визначено низку положень, які мають значення для науки й практики:

1. Пропонується закріпити в кримінальному законі осудність та презумпцію осудності.

2. Доводиться, що виділення видів осудності не суперечить концептуальним положенням кримінального права України і сприяє індивідуалізації відповідальності та покарання.

3. Пропонується внести зміни у ст. 12 КК України, оскільки неосудність характеризує психічний стан людини не тільки під час вчинення дії, але і бездіяльності.

4. Пропонується не визнавати неосудною особу, яка з метою вчинення діяння привела свою психіку у такий стан, що не здатна була усвідомлювати своє діяння або керувати ним.

5. Пропонується нормативний варіант закріплення у кримінальному законі обмеженої осудності – самостійного виду осудності, із наданням суду права розглядати обмежену осудність як обставину, що пом'якшує відповідальність суб'єкта злочину. Доводиться, що хронічні алкоголіки, наркомани, токсикомани не повинні визнаватися обмежено осудними лише на підставі хронічного алкоголізму, наркоманії, токсикоманії.

6. Запропонована норма, що передбачає можливість призначення обмежено осудному суб'єктові злочину нарівні з покаранням примусових заходів медичного характеру.

7. Обґрунтовується доцільність роздільного утримання у місцях позбавлення волі обмежено осудних осіб та інших засуджених і пропонується внесення змін у діюче законодавство.

8. Доводиться, що вікова осудність неповнолітніх – самостійний вид осудності, оскільки одним з її критеріїв є затримка психофізіологічного розвитку, яка викликана причинами непатологічного характеру.

9. Пропонується введення у кримінальний закон норми, згідно якої суд має призначати покарання неповнолітньому, у якого встановлена затримка психофізіологічного розвитку, з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки діяння та особи правопорушника.

10. Доводиться, що неповнолітньому можуть призначатися примусові заходи як виховного, так і медичного характеру, якщо затримка психофізіологічного розвитку сполучена із розумовим відставанням і значним чином вплинула на поведінку винного, або вона може розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність.

11. Доцільно розглядати психічні стани суб'єктів злочину та осіб, які не є суб'єктами злочину, але вчинили суспільно небезпечне діяння, похилого та старечого віку у межах осудності, неосудності, обмеженої осудності. Можлива реалізація короткострокового позбавлення волі таких осіб в умовах спеціальних геронтологічних інтернатів із забезпеченням належного ступеню ізоляції.

12. Обґрунтовується недоцільність введення у законодавство "спеціальної" осудності. Питання кримінальної відповідальності працівників певних професій за настання суспільно небезпечних наслідків або загрозу їх настання повинні бути вирішені у рамках необережної форми вини.

13. Пропонується поряд із загальним та зниженим віком кримінальної відповідальності встановити підвищений вік кримінальної відповідальності (18 років) для певного кола спеціальних суб'єктів.

14. Запропоновано внести доповнення у постанови Пленуму Верховного Суду України стосовно кримінальної відповідальності посадових осіб, що винні у некваліфікованому підборі та розстановці кадрів на небезпечних виробництвах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції дисертанта можуть бути використані в ході чергової кодифікації кримінального законодавства України; підготовці проектів постанов Пленуму Верховного Суду України; для наступних наукових досліджень проблем осудності та неосудності; у практичній діяльності правоохоронних органів; у навчальному процесі при викладенні курсу "Кримінальне право України" та спецкурсів; при підготовці науково-практичних посібників, методичних вказівок.

Особистий внесок здобувача. Для одержання певного наукового результату автор проаналізувала і критично осмислила низку нормативних джерел, наукових досліджень, узагальнила судову практику, обґрунтувала теоретичні положення і запропонувала практичні рекомендації, спрямовані на реалізацію та ефективний захист прав і свобод особи. В дисертації використані розробки щодо можливості законодавчого регулювання обмеженої осудності, які належать науковому керівнику Н.А. Мірошниченко: у співавторстві опублікована стаття "Обмежена осудність та її законодавче вирішення" в журналі "Право України", 1997, №7. Особистий внесок здобувача полягає у визначенні термінології, критеріїв обмеженої осудності та кола осіб, до яких можливо застосовувати це поняття.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації висвітлюються у наукових публікаціях автора, що надруковані у фахових виданнях. Висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, доповідалися на засіданнях кафедри кримінального права ОНЮА, а також на регіональній науково-практичній конференції, що присвячена актуальним проблемам діяльності органів внутрішніх справ з попередження, розкриття та розслідування злочинів (19-20 жовтня 2000 р., м.Одеса). Опубліковані результати дисертаційного дослідження обговорювалися спеціалістами на сторінках наукових видань, зокрема у журналі "Право України" (1998 р., №4, с.38-41, 49).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у п'яти статтях у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, а також у матеріалах конференції.

Структура дисертації складається із вступу, 3 розділів і 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Загальний обсяг дисертації – 222 сторінки, із них список використаних джерел у кількості 189 найменувань – 17 сторінок, додатки – 3 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Розділ 1 “Ретроспективний аналіз підходів до теоретичного осмислення та законодавчого регулювання осудності та неосудності” містить в собі стислий історичний огляд зарубіжної та вітчизняної спеціальної літератури з питань осудності та неосудності та відповідних положень кримінального законодавства різних історичних періодів.

В цьому розділі охарактеризований основний напрямок розвитку теоретичних поглядів правників та психіатрів на осудність та неосудність, які репрезентують англо-саксонську (з середніх століть до другої половини XX ст.) й континентальну (з XVII ст. до другої третини XX ст.) системи права. Окреслюється загальна тенденція переходу на певному етапі розвитку кримінального права та психіатрії від медичного (психіатричного) розуміння осудності та неосудності до їхнього розуміння як правових характеристик психічних станів осіб, що вчинили протиправні діяння.

З критичної точки зору проаналізовані також теоретичні положення щодо обмеженої осудності з часу з'явлення цієї проблеми у науковому середовищі. В цьому розділі безпосередньо наведений текст окремих нормативних положень щодо неосудності, примусових заходів медичного характеру та поданий їх аналіз. Особлива увага приділена вітчизняним теоретичним і нормативним положенням, які стосуються питань, що розглядаються.

Розділ 2 “Осудність та неосудність в кримінальному праві України та зарубіжних держав” містить три підрозділи. У підрозділі 2.1. “Осудність як ознака суб'єкта злочину” розглядається осудність, яка виступає як невід'ємна ознака суб'єкта злочину та передумова кримінальної відповідальності, що тісно пов'язана із взаємною залежністю норми та відхилень від неї як діалектичних категорій, а також з проблемою свободної та несвободної поведінки людини, психічним здоров'ям та іншими психічними станами індивіда. У підрозділі наводяться та аналізуються різні підходи до визначення осудності: осудність як психічний стан; осудність як категорія, що характеризує здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинене діяння.

Дисертантом відстоюється теза щодо осудності як такого психічного стану суб'єкта під час вчинення злочину, який характеризується його здатністю усві-

домлювати своє діяння та керувати ним в повній мірі (з урахуванням обмеженої осудності). Підкреслюється правове розуміння терміну “психічний стан” з огляду на точку зору, що психічний стан – це лише передумова визнання особи осудною або неосудною. На наш погляд, у якості передумови відсутності у особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння свідомих або вольових функцій виступають захворювання психіки. При цьому психічне захворювання само по собі не виключає можливості суб'єкта усвідомлювати свої діяння або керувати ними.

Значна увага приділена взаємозв'язку осудності та вини, аналізуються їх сутність і зміст, підкреслюється їх відносна самостійність. Недоцільність закріплення формули осудності доводиться за допомогою аналізу теоретичних положень, які репрезентують наявність фактично лише одного, так званого юридичного критерію осудності (“медичним” критерієм у випадку, що розглядається, охоплюються майже всі стани людської психіки: від психічного здоров'я до хронічної душевної хвороби, чим розмиваються медичні критерії неосудності та обмеженої осудності).

Логічним завершенням розгляду осудності виступає варіант законодавчого закріплення цього інституту, який враховує не тільки взаємозв'язок осудності, віку, стану здоров'я, рівня психофізіологічного розвитку, але й наявність обмеженої осудності.

Підрозділ 2.2. “Неосудність в науці кримінального права і законодавстві” присвячений аналізу неосудності, оскільки вона виступає як законодавче закріплена протилежність осудності та вирішальним чином впливає на питання кримінальної відповідальності особи. Це кримінально-правове поняття означає відсутність підстав кримінальної відповідальності, оскільки особа не здатна була під час вчинення суспільно небезпечного діяння внаслідок наявності глибоких психічних розладів усвідомлювати свої діяння або керувати ними. При цьому підкреслюється той факт, що неосудна особа не може звільнитися від кримінальної відповідальності, бо вона взагалі їй не підлягає. Згідно з законодавче закріпленою формулою неосудності розглядаються ознаки її медичного та юридичного критеріїв; при цьому поданий критичний аналіз пропозицій щодо оновлення цієї формули (зокрема, щодо ускладнення структури існуючого юридичного критерію або введення нового юридичного критерію неосудності (факт вчинення суспільно небезпечного діяння)). Проаналізований правовий статус неосудної особи та його відмінність від правового статусу осіб, які захворіли на хронічну душевну хворобу до проголошення вироку або у період відбування покарання. Розглянуті питання природи та застосування примусових заходів медичного характеру. Дисертант підтримує пропозиції щодо закріплення можливості незастосування положень про неосудність у тих випадках, коли особа з метою вчинення злочину привела свою психіку у стан такого розладу, що не усвідомлювала своє діяння або не могла керувати ним. В цьому підрозділі наведені постанови Пленуму Верховного Суду України, а також статистичні дані,

що репрезентують питому вагу неосудних серед осіб, які були направлені на судово-психіатричну експертизу.

Підрозділ 2.3. “Законодавство зарубіжних держав з питань осудності та неосудності” присвячений порівняльному аналізу зарубіжного законодавства. У підрозділі наведені норми міжнародно-правових документів, зокрема, Загальної декларації прав людини, Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, т.п.

Особлива увага приділена нормативним актам Канади, Великої Британії, США, оскільки законодавство цих держав внаслідок особливостей, притаманних англо-саксонській системі права, значно відрізняється від відповідних законодавчих положень України. Зокрема, це стосується ознак медичного та юридичного критеріїв неосудності, процесу встановлення осудності. Нормативний варіант неосудності в кожній зі вказаних держав представляє певну модифікацію спільного підходу до цього поняття. Так, згідно з доктринами цих країн, медичний критерій неосудності являє собою юридичне формулювання. Це формулювання наповнюється конкретним змістом у кожному окремому випадку за наявності певних особливостей, що мають бути притаманні захворюванням, які можуть бути включені у перелік ознак медичного критерію. Конструкція юридичного критерію являє собою сукупність ознак, які характеризують насамперед інтелектуальні можливості індивіда. Специфічною особливістю, яка характеризує неосудність в країнах англо-саксонської системи права, є процес визнання особи неосудною. Він полягає у доведенні цієї особою (її представниками) того факту, що в неї були наявні ознаки медичного та юридичного критеріїв неосудності під час вчинення протиправного діяння. Нормативні положення країн континентальної системи права (Франція, Німеччина, Японія), незважаючи на більшу схожість із вітчизняними, все ж мають певні особливості, наприклад, інтелектуальна ознака юридичного критерію неосудності охоплює нездатність особи усвідомлювати не тільки фактичний бік та суспільну небезпеку свого діяння та його наслідків, але й протиправність своєї поведінки. Ці особливості витікають з формального розуміння злочину, яке розглядає злочин як, насамперед, порушення формальної норми, відмовляючись від такої його ознаки як суспільна небезпека.

Крім безпосереднього наведення тексту нормативних положень зарубіжних країн обох систем права, вони проаналізовані з урахуванням вітчизняних поглядів на осудність та неосудність.

Розділ 3 “Види осудності: проблеми законодавчого закріплення та практичного застосування” присвячений характеристиці обмеженої, вікової осудності та проблемі так званої спеціальної осудності. Розділ містить 4 підрозділи.

Підрозділ 3.1. “Обмежена осудність: поняття і правові наслідки визнання особи обмежено осудною” присвячений огляду спеціальної літератури, її аналізу та створенню закінченої концепції обмеженої осудності. На початку підрозділу дисер-

тант викладає теоретичні погляди фахівців у галузі кримінального права і психіатрії на проблему обмеженої осудності. Зокрема, критично аналізується підхід до обмеженої осудності як до спроби надати якогось специфічного кримінально-правового статусу психічним аномаліям, при цьому відзначається наявність у суду можливості пом'якшувати покарання суб'єктам злочинів з такими аномаліями й без введення у законодавства нового поняття. За даними соціологічного опитування суддів південного регіону України, проведеного в рамках даного дослідження, на наявність психічних аномалій суб'єкта злочину, що обмежують його здатності усвідомлювати своє діяння або керувати ним, звертає увагу тільки 71,5% з 250 опитаних, оцінює міру обмеження цих здатностей 81% респондентів. Таким чином, значна кількість суддів розглядає питання про міру здійснення підсудними психічних функцій незалежно від наявності у них психічних порушень. Однак більшість опитаних суддів вважають зниження психічних здатностей суб'єкта злочину нейтральною обставиною, яка не відбивається на виді і розмірі кримінального покарання і не відображається у вирокі. Цієї точки зору дотримується дві третини суддів зі стажем роботи 6-15 років. Більш 48% суддів зі стажем роботи від 2 до 5 років розглядають дану обставину як таку, що пом'якшує відповідальність. Видається, це ілюструє професійні переваги суддів з різним досвідом роботи. Самостійну оцінку рекомендаціям експертів-психіатрів з приводу особливостей відбування покарання осіб з таким обмеженням психічних здатностей (наприклад, систематичне спостереження психіатра в місцях позбавлення волі, доцільність більш жорстких (в порівнянні з іншими осудженими) вимог по дотриманню режиму, т.п.) дає лише 49,2% опитаних. Таким чином, можна говорити не тільки про необхідність реформування кримінального законодавства, але і про насущну потребу формування нових професійних поглядів правозастосувальників із вказаної проблеми.

Автором критично аналізуються й підходи до обмеженої осудності як до проміжної категорії між осудністю та неосудністю, як до самостійного кримінально-правового поняття, яке не є видом осудності. Розглядаються ознаки цього поняття, його місце серед інших кримінально-правових категорій та зв'язок з ними. Зокрема, аргументується неправомірність розуміння обмеженої осудності як обставини, що "зменшує вину". Автором відстоюється теза, що обмежена осудність – це вид осудності, який не порушує логічних конструкцій права. Обмежена осудність – такий психічний стан особи під час вчинення злочину, коли вона не здатна усвідомлювати своє діяння або керувати ним у повній мірі, при цьому мається на увазі суттєве, істотне обмеження психічних здатностей, бо незначне їх обмеження розцінюється як осудність. Обмежена осудність не означає ізольовану оцінку психічних аномалій суб'єкта злочину. Вона не діагноз, а юридичне поняття. Обмежена осудність не означає біологізаторського підходу до вирішення питання про притягнення особи з психічними вадами до кримінальної відповідальності.

Дисертант підтримує точку зору на психічні аномалії не як на причину вчинення правопорушень, а як на фактор, що спричиняє розвиток деформацій особистості, які, в свою чергу, сприяють вчиненню злочина. Наявність психічних аномалій зводить до можливості альтернативного вибору поведінки. Злочинні дії осіб з такими аномаліями в більшій мірі, ніж психічно здорових, зумовлені ситуацією.

Проведене автором дослідження показало, що у лавах Збройних Сил України (серед військовослужбовців термінової служби, прапорщиків і офіцерів), які вчинили злочини (як військові, так і загальнокримінальні) на території Південного оперативного командування, висока питома вага осіб з психічними аномаліями, що вплинули на здатності суб'єктів усвідомлювати свої діяння або керувати ними. Це число коливається від 13.3% до 40%. При цьому з 1991 р. по 1993 р. спостерігалось зменшення питомої ваги суб'єктів злочину з такими аномаліями – з 28% до 13.3%, а з 1994 р. по 1996 р. – збільшення – з 30.2% до 37.3%. Переважна кількість злочинів, що вчинюються в цьому середовищі, відноситься до військових. При цьому питома вага осіб, що вчинили військові злочини і мають психічні аномалії, коливається від 9.3% (в 1992 р.) до 35.5% (в 1996 р.), а серед осіб, що вчинили загальнокримінальні злочини, суб'єкти з аномаліями, які вплинули на здійснення психічних функцій, складають від 1.8% до 12.5%.

Слід зазначити, що деякі аномалії психіки суміжного характеру є кримінально-прогностично значущими (наприклад, психопатії, органічні поразки центральної нервової системи). За нашим даними, серед психічних аномалій, що зустрічаються частіше за все, найбільше прогностичне значення мають наслідки ураження центральної нервової системи і головного мозку, пов'язані з емоційно-вольовими порушеннями. Так, з 231 людини, що вчинили злочини на території Південного оперативного командування та були направлені на судово-психіатричну експертизу з 1991 р. по 1999 р., вказана аномалія була діагнована у 25,5% випадків. Наступними за значенням в даному контексті йдуть неврози різної етіології – 17,7% випадків і олігофренія – приблизно 15%.

Обмежена осудність пов'язана не з виною, а з відповідальністю, вона розглядається як обставина, що знижує суспільну небезпеку особи винного. Саме в цьому контексті може бути вирішене питання про пом'якшення покарання обмежено осудній особі.

Дисертант характеризує обмежену осудність за допомогою формули, яка складається з 3 критеріїв: медичного, юридичного, клінічного. Як ознаки медичного критерію розглядаються психічні аномалії, що не становлять чіткої структурованої системи, але об'єднуються в єдину групу за загальною ознакою – неглибоким рівнем ураження психіки. Юридичний критерій умовно підрозділяється на інтелектуальну та вольову ознаки, які характеризують збережені психічні функції індивіда усвідомлювати своє діяння (інтелектуальна ознака) або керувати ним (вольова ознака). Той факт, що обмежена осудність

має місце лише за наявності обмежених психічних здатностей суб'єкта злочину внаслідок психічної аномалії, зумовлює введення в її формулу клінічного критерію, який характеризує міру, ступінь цих втрачених здатностей.

Дисертантом розглядаються правові наслідки визнання особи обмежено осудною. Зокрема, підкреслюється, що підставою настання кримінальної відповідальності як для осудної, так і для обмежено осудної особи є вчинення цим суб'єктом діяння, яке містить всі ознаки складу злочину. Визнання обмеженої осудності викликає необхідність вирішення питання про призначення обмежено осудним особам заходів медичного характеру з оглядом на вимоги додержання прав людини, з однієї сторони, та примусовою природою таких заходів, з іншої. Розглядається можливість їх реалізації як в діючих установах кримінально-виконавчої системи, так і в установах, спеціально створених для виконання покарання у вигляді позбавлення волі для даної категорії осіб. Поряд з цим поданий критичний аналіз спроб надання психічним аномаліям суб'єкта злочину особливого правового статусу в процесі виконання покарання поза вирішенням питання щодо здатності індивіда усвідомлювати своє діяння або керувати ним (зокрема, пропозиції про введення в законодавство обмеженої виправно-трудоваї дієздатності).

Внаслідок того, що фізіологічний афект, хронічний алкоголізм і наркоманія мають певну схожість з обмеженою осудністю, дисертантом розглядаються ці кримінально-правові поняття. Так, проводиться порівняльно-правовий аналіз фізіологічного афекту, хронічного алкоголізму та наркоманії і обмеженої осудності; з'ясовуються їх схожість та відмінність. На підставі цього аналізу робиться висновок про неправомірність стотоження розглядаємих кримінально-правових понять.

Крім того, значна увага приділена кримінальному законодавству зарубіжних країн з питань обмеженої осудності. Зокрема, наводяться нормативні положення Канади, Англії, США, Франції, ФРН, Японії, Чехії, Польщі, Угорщини, Російської Федерації, Куби. Проводиться їх критичний аналіз із урахуванням вітчизняних теоретичних поглядів та загальної кримінально-правової доктрини нашої держави.

Підрозділ 3.2. “Проблеми вікової осудності” присвячений аналізу питань, пов'язаних з кримінальною відповідальністю суб'єктів, чий віковий характеристики мають певну специфіку. Зокрема, розглядається проблема кримінальної відповідальності осіб із затримкою психофізіологічного розвитку, які формально досягли віку кримінальної відповідальності, але за рівнем психофізіологічного розвитку не відповідають своїй віковій групі. Наведений критичний аналіз теоретичних поглядів та нормативних положень зарубіжного законодавства з цієї проблеми. Зокрема, дисертантом розвивається погляд на вікову осудність неповнолітніх із вказанню затримкою як на вид осудності.

Підкреслюється різниця між обмеженою та віковою осудністю. Затримка психофізіологічного розвитку неповнолітньої особи не пов'язана з наявністю

психічних аномалій, вона може й не впливати на здатності індивіда усвідомлювати своє діяння або керувати ним. При цьому доцільно розглядати питання щодо можливості призначення такій особі примусових заходів виховного характеру. В цей же час, слід зауважити, що у випадку, коли особа втрачає здатність у повній мірі усвідомлювати своє діяння або керувати ним, можна припустити наявність в неї психічних аномалій. В залежності від ступеня розумового відставання такої особи та суспільної небезпеки вчиненого нею діяння доцільно розглядати можливість визнання її обмежено осудною та застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Якщо суд визнає за необхідне призначити такій особі покарання, затримка психофізіологічного розвитку може розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність. Автоматично пропонуються відповідні зміни у діючі норми кримінального законодавства, а також варіанти нових положень щодо особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх із затримкою психофізіологічного розвитку.

Що стосується особливостей кримінальної відповідальності осіб похилого та старечого віку, то дисертант робить акцент не на особливостях усвідомлення такими особами свого злочинного діяння або керування ним (особи похилого та старечого віку визнаються осудними, обмежено осудними або неосудними у загальному порядку), а на питанні призначення їм примусових заходів медичного характеру та диференціації відбування ними покарання у вигляді короткотермінових строків позбавлення волі у сполученні з примусовим лікуванням.

У підрозділі 3.3. "Проблема спеціальної осудності" розглядаються питання щодо поняття і природи так званої спеціальної осудності, що пов'язана з особливостями усвідомлення діянь та керування ними особами, професія або діяльність яких сполучена із необхідністю витримувати на виробництві значні психоемоційні та нервові навантаження, приймати в цих умовах відповідальні рішення у досить короткий проміжок часу (у тому числі й тими, хто не досяг 18 років, але вимушений працювати в таких умовах). Крім того, аналізуються співвідношення спеціальної осудності з іншими кримінально-правовими поняттями та доцільність введення її у кримінальне законодавство. Значна увага приділена розгляду спеціальної літератури з цієї проблеми та критичному аналізу запропонованих варіантів нормативних положень. Дисертант приєднується до точки зору, що проблеми, пов'язані з особливостями протікання психічних процесів у осіб, на яких в процесі праці істотним чином впливають дратівні фактори (у тому числі й у тих, хто не досяг 18 років, але вимушений працювати в таких умовах), повинні вирішуватися у рамках необережної форми вини (зокрема, злочинної недбалості) або казусу (якщо суб'єктивний критерій недбалості відсутній). З метою узгодження норм кримінального і трудового права щодо віку, з якого робітник може займати посаду або займатися діяльністю, що пов'язані із перенесенням нервово-психічних навантажень, а також з метою підви-

щення відповідальності осіб, які здійснюють підбір і розставляння кадрів на виробництві, запропоновано для суб'єктів, які вчинили злочини проти суспільної безпеки (ст.ст. 215-4, 215-5, 216⁴, 218, 219, 220, 228, 228-1 КК України) або посадові злочини, встановити кримінальну відповідальність з 18 років.

Підрозділ 3.4. “Кодифікація кримінального законодавства України і проблеми удосконалення інституту осудності” присвячений аналізу проектів Кримінального кодекса України щодо проблем, які стали предметом розгляду в даній роботі. Основна увага приділена обмеженій осудності, оскільки інші види осудності цими проектами не передбачені. Ретельно проаналізовані три проекти КК України, які були представлені Комісією з питань правопорядку і боротьби зі злочинністю Верховної Ради України та робочою групою Кабінету Міністрів України. Крім того, у цьому підрозділі наведені рішення Конституційного Суду України щодо відмови від смертної кари та відповідні зміни, внесені Верховною Радою України у Кримінальний, Кримінально-процесуальний та Виправно-трудовий кодекси України.

ВИСНОВКИ

У висновках автор підсумовує виконану роботу і пропонує:

1. Доповнити визначення суб'єкта злочину, розроблене наукою кримінального права, виклавши його таким чином:

Суб'єкт злочину – фізична особа, яка на час вчинення злочину досягла встановленого законом віку та вчинила злочин у стані осудності або обмеженої осудності.

2. Поряд із загальним та зниженням віком кримінальної відповідальності встановити підвищений вік кримінальної відповідальності (18 років) для певного кола спеціальних суб'єктів.

3. Доповнити КК України ст. 10-1 “Осудність”, виклавши її в такій редакції:

Ч.1. Особа підлягає відповідальності за даним Кодексом, якщо під час вчинення злочину вона за своїм віком, розвитком і станом психічного здоров'я здатна була в повній мірі усвідомлювати своє діяння і керувати ним.

Ч.2. Особа, що досягла віку кримінальної відповідальності і вчинила злочин, вважається осудною, поки не буде доведено інше.

4. Доповнити КК України ст. 10-2 “Відповідальність неповнолітніх із затримкою психічного розвитку”, виклавши її в такій редакції:

Ч.1. Не звільняється від кримінальної відповідальності особа, що досягла віку кримінальної відповідальності, чий психічний розвиток не відповідає вимогам, що пред'являються до осіб цього віку внаслідок причин, не пов'язаних з хворобливими порушеннями психічної діяльності. Така затримка психічного розвитку може розглядатися судом як обставина, що пом'якшує відповідальність.

Ч.2. До особи з вказаною затримкою психічного розвитку суд може застосовувати нарівні з примусовими заходами виховного характеру примусові захо-

ди медичного характеру у вигляді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку.

5. Доповнити КК України ст. 10-3 "Обмежена осудність", виклавши її в такій редакції:

Ч.1. Не звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин в стані обмеженої осудності, тобто чий здатності усвідомлювати своє діяння або керувати ним були істотно порушені внаслідок аномалії психіки. Стан обмеженої осудності може розглядатися судом як обставина, що пом'якшує відповідальність.

Ч.2. До особи, визнаної обмежено осудною, суд може нарівні з покаранням застосувати примусове лікування.

Ч.3. Обмежено осудною не може бути визнана особа, яка з метою вчинення злочину привела будь-яким способом свою свідомість в стан розладу, що істотно порушив її здатності усвідомлювати своє діяння або керувати ним.

6. Ст. 12 КК України викласти в такій редакції:

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свого діяння або керувати ним внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватись примусові заходи медичного характеру.

Не підлягає покаранню також особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до винесення судом вироку захворіла на душевну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати своє діяння або керувати ним. До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватись примусові заходи медичного характеру, а після одужання вона може підлягати покаранню.

Доповнити ст. 12 КК України новою частиною 3, виклавши її в такій редакції:

Неосудною не може бути визнана особа, яка з метою вчинення злочину привела будь-яким способом свою свідомість в стан розладу, який позбавив її здатності усвідомлювати своє діяння або керувати ним. Така особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

7. Доповнити КК України ст. 13-1 "Примусове лікування обмежено осудних осіб", виклавши її в такій редакції:

Ч.1. До обмежено осудних осіб нарівні з покаранням, призначеним в порядку, передбаченому ст. 39 даного Кодексу, може бути застосоване примусове лікування у вигляді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку або госпіталізації в психіатричну установу із звичайним наглядом.

Ч.2. У разі засудження особи, визнаної обмежено осудною, до позбавлення волі примусове лікування проводиться в місцях позбавлення волі. Примусове лікування особи, що досягла шестидесятирічного віку, якій примусове лікування

призначене в порядку ч.2 ст. 13-1 КК України, у випадку засудження даної особи до покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, проводиться в спеціалізованому інтернаті.

Ч.3. У разі застосування до обмежено осудної особи, а рівно до особи, що досягла шестидесятирічного віку, якій примусове лікування призначене в порядку ч.2 ст.13-1 КК України, покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, примусове лікування здійснюється у вигляді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку.

8. Реалізовувати покарання у вигляді позбавлення волі щодо обмежено осудних осіб в спеціалізованих установах для обмежено осудних або встановити відокремлене утримання обмежено осудних осіб в існуючих установах по виконанню покарань. Осіб, що досягли шестидесятирічного віку і потребують примусового лікування в порядку ст. 13-1 КК України, якщо їм призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, утримувати в спеціалізованих інтернатах.

9. Доповнити відповідні постанови Пленуму Верховного Суду України пунктом, який роз'яснює, що грубе порушення законодавства про працю має на увазі також порушення правил професійного відбору і призначення на посаду або роботу, яка за характером пов'язана з екстремальними умовами і нервово-психічними перевантаженнями, працівника, за своїми психофізіологічними якостями не відповідного вимогам цих умов, якщо таке призначення потягло спричинення цим працівником тяжких наслідків, яке вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мірошніченко Н., Орловська Н. Обмежена осудність та її законодавче вирішення//Право України. – 1997. – №7. – С. 23-24, 29.

2. Орловская Н. Некоторые психологические и уголовно-правовые аспекты деятельности нетрадиционных религиозных организаций // Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць Одеської державної юридичної академії. – Одеса, 1997. – Вип.4. – С.203-208.

3. Орловская Н. К вопросу о вменяемости несовершеннолетних правонарушителей с задержкой психофизиологического развития // Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць Одеської державної юридичної академії. – Одеса, 1998. – Вип.5. – С.233-237.

4. Орловская Н. Ограниченная вменяемость в проектах Уголовного кодекса Украины 1993-1998 гг. // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса: Астропрінт, 1999. – Вип.6-7. – С. 131-135.

5. Орловська Н.А. Інститут неосудності по законодавству Канади//Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – №2. – С.69-72.

АНОТАЦІЯ

Орловська Н.А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001.

В дисертації розглянуті осудність, неосудність й такі види осудності як обмежена та вікова, а також проблема так званої спеціальної осудності.

Проаналізовано вчення про осудність-неосудність у його історичному розвитку. Запропоновані варіанти норми про осудність, а також доповнення ст.12 КК України.

Основна увага приділена концепції обмеженої осудності: поняттю, природі, ознакам, співвідношенню з іншими кримінально-правовими поняттями та інститутами, правовим наслідком визнання особи обмежено осудною.

Вікова осудність розглядається стосовно неповнолітніх правопорушників, які досягли віку кримінальної відповідальності, однак внаслідок затримки психофізіологічного розвитку не відповідають своїй формальній віковій групі. Наголос при розгляді особливостей відповідальності осіб похилого та старшого віку зроблено на можливості реалізації покарання у вигляді позбавлення волі строком до 3 років у поєднанні з примусовим лікуванням таких осіб у спеціальних інтернатах. Вирішення проблеми спеціальної осудності має полягати не в площині встановлення особливих критеріїв для осіб певних професій, а у застосуванні злочинної недбалості або казуса.

Наведені нормативні положення законодавчих актів Канади, США, Англії, ФРН, Польщі, Угорщини, інших держав. Вони проаналізовані з точки зору вітчизняної кримінально-правової доктрини, положень законодавства України.

Ключові слова: осудність, неосудність, обмежена осудність, вікова осудність, спеціальна осудність, примусові заходи медичного характеру, усвідомлення, вольове керування.

SUMMARY

Orlovskaya N.A. Sanity and its kinds (comparative analysis of the legislation of Ukraine and other states). – Manuscript.

The thises to a scientific degree of the candidate of law in a speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal-executive law. Odessa National Academy of Law. – Odessa, 2001.

In the thises are considered sanity, insanity and such kinds of sanity as limited and aged, and problem so-called special sanity. The doctrine of sanity-insanity is analysed in its historical development. The variants of norm about sanity and the addition of it. 12 Criminal Code of Ukraine are offered.

The basic attention is paid to the concept of limited sanity: to definition, nature, attributes, correlation with other criminal definitions and institutes, legal consequences of a recognition of the person as limited sanity.

Aged sanity is considered to the minor offenders, which have reached age of the criminal responsibility, but owing to a delay of mental-physiological development do not correspond they to the formal age group. The accent in consideration of responsibility features of the persons of elderly and senile age is made on an opportunity of realization of punishment as putting into prison for till 3 years in a combination to compulsory treatment of such persons in special boardies. The decision of a problem special sanity should lay not in the establishment of the special criterias for the persons of the certain trades, but in application of criminal negligence or causal.

The normative rules of Canada, USA, England, Germany, Poland, Hungary, other countries are representative in the thesis. They are analysed from the point of view of the domestic criminal law doctrine and the rules of the criminal acts of Ukraine.

Key words: sanity, insanity, limited sanity, age sanity, special sanity, compulsory measures of medical character, comprehension, strong-willed management.

АННОТАЦИЯ

Орловская Н.А. Вменяемость и ее виды (сравнительный анализ законодательства Украины и других государств). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Одесская национальная юридическая академия. – Одесса, 2001.

Диссертация посвящена проблеме вменяемости и ее видов, а также невменяемости в теории уголовного права и законодательстве Украины и других государств.

В диссертации дается исторический анализ развития теоретической мысли и нормативных положений, касающихся вменяемости, невменяемости, ограниченной и возрастной зменяемости. Проведен анализ научных подходов и законодательных норм с приведением их текста. Это позволяет создавать новые концепции и разрабатывать новые уголовно-правовые понятия.

Диссертантом анализируются вменяемость и ее логическая противоположность – невменяемость. Вменяемость рассматривается как предпосылка уголовной ответственности, обязательный признак субъекта преступления. Она предусматривает наличие у субъекта преступления такого состояния психики, которое обуславливает сохранение способностей к осознанию своего поведения и руководству им в полном объеме. При этом такое состояние психики не обязательно должно расцениваться как психическое здоровье. Диссертантом обосновывается отказ от формулы вменяемости и поддерживается необходимость введения в законодательство нормы о вменяемости, которая бы позволила законодательно закрепить реально существующую презумпцию, а также предлагается вариант такой нормы. Невменяемость рассматривается как основание непривлечения лица к уголовной ответственности. Подробно анализируется вопрос о назначении принудительных мер медицинского характера.

Значительное внимание уделяется анализу законодательства зарубежных стран по вопросу вменяемости и невменяемости. В частности, рассмотрены концепции стран англо-саксонской (Канада, США, Англия) и континентальной (ФРГ, Япония, Франция) систем права.

В диссертационном исследовании анализируются такие виды вменяемости как ограниченная, возрастная и “специальная”. В данной работе предложена концепция ограниченной вменяемости, а именно, ее понятие, природа, признаки, взаимосвязь с другими понятиями и институтами уголовного права (в частности, с виной и ответственностью). Подробно рассмотрены правовые последствия признания лица ограниченно вменяемым (в частности, сочетание наказания с принудительным лечением). Показана нецелесообразность отождествления ограниченной вменяемости с физиологическим аффектом, хроническим алкоголизмом и наркоманией. Возрастная вменяемость рассматривается относительно несовершеннолетних правонарушителей с задержкой психофизиологического развития. Предлагается рассматривать эту задержку как обстоятельство, которое смягчает ответственность, кроме того, рассматривается возможность применения к лицам с задержкой психофизиологического развития принудительных мер воспитательного и медицинского характера в зависимости от степени умственной отсталости и общественной опасности совершенного деяния. Относительно лиц преклонного и старческого возраста предлагается дифференцировать учреждения, где можно было бы реализовывать наказание в виде лишения свободы сроком до 3 лет в сочетании с принудительным лечением (в случае признания таких лиц ограниченно вменяемыми).

“Специальную” вменяемость нецелесообразно вводить в законодательство, поскольку вопросы осуществления психических функций лицами, труд которых связан со значительным влиянием раздражающих факторов психоэмоционального или нервного характера (а равно и такими, кто не достиг 18 лет, однако вынужден работать в таких условиях), могут быть решены с помощью неосторожной формы вины (преступной небрежности) или казуса. В этом разделе рассмотрены основные направления развития уголовно-правовой доктрины Украины (проекты УК Украины).

В выводах диссертантом предложены определенные уточнения теоретических концепций (понятие субъекта преступления, возраст уголовной ответственности специального субъекта), нормативных положений действующего законодательства, а также их дополнения с учетом закрепления вменяемости, ограничения круга лиц, которые могут быть признаны невменяемыми, введения ограниченной вменяемости.

Ключевые слова: вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, возрастная вменяемость, специальная вменяемость, принудительные меры медицинского характера, осознание, волевое руководство.